Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

UDK 811.163.6'373.7
Polona Gantar
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

TEMELJNE PRVINE ZASNOVE FRAZEOLOŠKEGA SLOVARJA[1]

Z analitično-sintetično metodo primerjanja slovarskih rešitev v frazeoloških slovarjih je mogoče izločiti prvine slovarske zasnove, ki jih predvideva celovit slovarski opis frazemske enote. Specifičnost zasnove frazeološkega slovarja, kot je prikazana v članku, upošteva povezanost frazeološkega in frazeografskega sistema. Pregled prvin slovarskih zasnov znotraj posameznih segmentov slovarskega opisa nakazuje možne rešitve tudi za frazeološki slovar slovenskega jezika.

Using the analytical-synthetic method in comparing the lexicographic solutions in phraseological dictionaries it is possible to set aside the elements of the lexicographic design, mandated by a complete lexicographic description of a phraseological unit. The specificity of the design of the phraseological dictionary as presented in the article, includes the connection of the phraseological and phraseographical systems. A survey of the elements of lexicographic designs within individual segments of lexicographic description indicates possible solutions for the phraseological dictionary of Slovene.

Ključne besede: frazeologija, frazeografija, skladenjska vloga frazema, pretvorbenost frazema, slovarska oblika frazema

Key words: phraseology, phraseography, syntactic role of phraseme, transformability of phraseme, dictionary/lexicographic form of phraseme

0 Uvod

Slovarsko zasnovo je mogoče opredeliti kot hierarhiziran zbir slovarskih načel (Vidovič Muha 1995: 460), ki so pojasnjena v slovarskem uvodu oz. jih je mogoče razbrati iz slovarskih rešitev. Specifičnost zasnove frazeološkega slovarja je v povezavi izhodišč, ki se nanašajo na jezikovnosistemske lastnosti frazemskih enot (FE),[2] in izhodišč, ki v sistemu slovarja omogočajo njihovo ustrezno prepoznavnost, razumevanje in rabo, hkrati pa ponujajo informacije, ki so temelj za izdelavo aktivnih[3] dvo- in večjezičnih frazeoloških slovarjev – govoriti je mogoče o *temeljnih prvinah zasnove frazeološkega slovarja*.

---

[1] Članek je predelano in dopolnjeno poglavje magistrske naloge *Teoretični vidiki zasnove frazeološkega slovarja slovenščine,* Ljubljana 2001, mentorica red. prof. dr. Ada Vidovič Muha.

[2] Pojem frazemske enote (FE) na tej stopnji ni definiran v smislu kategorialnih prvin, pač pa ga uporabljam kot krovni pojem za enote, ki jih frazeološki slovarji prinašajo kot iztočnice. Pojmovanje FE v posameznih slovarjih upošteva deloma različne vidike jezikovnega opisa.

[3] Pojem *aktivnega* frazeološkega slovarja (v nasprotju s *pasivnim*) se pri dvo- in večjezičnih slovarjih nanaša na smer prevajanja. Aktivni dvojezični slovar z maternim jezikom v izhodišču in ciljnim tujim jezikom je namenjen tvorbi tujejezičnega besedila, kar pomeni, da morajo biti FE v slovarju predstavljene tako, da jih je mogoče ustrezno uporabiti/razumeti v tujejezičnem besedilu. Pasivni dvojezični frazeološki slovar pa je namenjen zgolj razumevanju tujejezičnega besedila (Kromann 1987: 183).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

Slovarje, iz katerih sem izločila prekrivne prvine zasnove, sem izbrala po naslednjih merilih:

(1) Omejitev na slovanski jezikovni okvir določa jezikovna sorodnosti ob predpostavki, da je tudi sorodnost FE tako v pomenskem kot strukturnem smislu v slovanskem prostoru razmeroma velika. To naj bi olajšalo iskanje slovenskih frazemskih ustreznikov oz. zmanjšalo potrebo po prevajanju, ki je glede na opazovanje slovarskih postopkov dokaj nehvaležno. Pritegnitev frazeoloških slovarjev neslovanskih jezikov, zlasti z nemškim geselskim izhodiščem, je upravičena s pomembnostjo bazenskega vpliva (Jenko: 52). Njihov izbor je sledil lastni ali v uvodu izpostavljeni oceni aktualnosti frazemskega gradiva, celovitosti slovarskega opisa[4] in ugodnim ocenam v literaturi.

(2) Izbor znotraj slovanskega okvira je omejen na enojezične razlagalne frazeološke slovarje. Glede na aktualnost frazemskega gradiva in izdelane teoretične zasnove izstopata češki (Čermák: 1983, 1988, 1994) in ruski frazeološki slovar (Molotkov: 1967). Hrvaški (Matešić: 1982) in slovaški (Smieškova: 1973) sta v obravnavo sprejeta zaradi sorodnih zgodovinskih in družbenopolitičnih okoliščin jezikovnega razvoja. Kot samostojni tip frazeološkega slovarja je v slovanskem okviru obravnavan novejši slovaški frazeološki slovar (Habovštiakova, Krošlákova: 1996), v neslovanskem pa nemški »kontekstualni frazeološki slovar« (Schemann: 1993). Med slovarji, vezanimi na elektronske besedilne zbirke, je upoštevan poljski frazeološki slovar (Głowińska: 2000).

(3) Izbor slovarjev nadalje ustreza merilu določene konceptualne različnosti, na podlagi katere je slovarje z vidika ugotavljanja temeljnih prvin slovarske zasnove smiselno med seboj primerjati.

Izhodišče raziskave temelji, kot rečeno, na domnevi, da slovarska predstavitev FE združuje zakonitosti frazeologije kot dela jezikovnega sistema na eni in slovaropisne teorije na drugi strani. Pri pregledu načel slovarske zasnove v omenjenih slovarjih se je torej pokazalo smiselno vsaj v grobem[5] ločiti jezikovno- oz. frazeološkosistemski vidik od leksiko- oz. frazeografskega. Znotraj prvega je mogoče obravnavati (a) pojmovanje FE oz. ugotavljanje meril frazemskosti v slovar sprejetih enot; (b) predstavitev pomena; (c) predstavitev skladenjske oz. besedilne funkcije ter (č) predstavitev oblikoslovnih prilagoditev sestavin FE v besedilu in pretvorbenih možnosti FE kot celote.[6] Frazeografski vidik zajema (a) razvrstitev FE v slovarju in (b) zgradbo geselskega sestavka. Določitev slovarske oblike združuje oba vidika: kot slovarsko enoto (frazemsko iztočnico) jo določajo zakonitosti slovarske predstavitve (uslovarjenja); njena ustrezna pre-

[4] Upoštevala sem merila, ki jih določa aktivni enojezični frazeološki slovar. Zlasti torej pomenska, stilistična, zvrstna in pogostnostna pojasnila ter pojasnila o pretvorbenih možnostih posamezne FE in oblikoslovnih prilagoditvah sestavin FE v besedilu.

[5] Vsaj v nekaterih segmentih slovarske predstavitve enot jezikovnega sistema (torej ne samo frazemskih) omenjenih vidikov ni mogoče povsem in dokončno ločiti. Medsebojna prepletenost je izkazana zlasti pri slovarski obliki, lahko pa tudi pri razvrstitvi FE, če ta sledi njihovim jezikovnosistemskim lastnostim (npr. skladenjski razvrstitveni način).

[6] Zvrstne in stilne lastnosti FE ter njihovo pogostnost je prav tako mogoče določati v sistemu frazeologije (gl. preglednico 1), vendar pa je zaradi narave upoštevanega slovenskega frazeološkega gradiva (SSKJ), ki v tem smislu ni več dovolj relevantno, vidik tu puščen ob strani.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

poznavnost in raba v besedilu pa izhajata iz zakonitosti frazemskega sistema. Tako so znotraj slovarske enote obravnavane tudi frazemske variante, variantne oblike in vezljivostne lastnosti FE kot celote. Frazemske variante predvsem z vidika prepoznavnosti znotraj ravnin jezikovnega sistema na eni in njihov obstoj oz. način integracije v slovarski korpus na drugi strani, vezljivostne lastnosti pa kot formalni izraz pomenskih lastnosti FE, kar se kaže v blokiranosti teh mest z nekaterimi t. i. kategorialnimi slovarskimi pomenskimi sestavinami (Vidovič Muha 2000: 33), zlasti kategorijo podspolov živosti in človeškosti.

Preglednica 1

	ZASNOVA FS **Namembnost** **Gradivo**	
FRAZEOLOGIJA		**FRAZEOGRAFIJA**
Pojmovanje FE – definicija FE		– merila izbora FE v slovar
– frazemske variante – vezljivostna mesta	**Slovarska oblika FE**	– nezaznamovanost slovn. oblik – leksikalizacija slovn. oblik
Pomen FE – pomenskosestavinski (uslovarjene vsebinske lastnosti predmetnosti) – sporočanjski (uslovarjene zunajjezikovne okoliščine)		– zgradba pomenske razlage
Dopustne pretvorbe FE – **celovite** (v povezavi s spremembo skladenjske vloge) – **členske** (oblikoslovne prilagoditve sestavin FE v besedilu)		
Skladenjska vloga – skladenjska vloga (stavčnočlenska; besedilna) – skladenjska zgradba		
Stilna, zvrstna in časovna opredelitev FE		
		Zgradba geselskega sestavka
		Razvrstitev FE
		Ponazarjalno gradivo

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

1 Frazeološki vidik v slovarskem opisu FE

Slovarska zasnova[7] raste v prvi vrsti iz (a) slovarske namembnosti, (b) frazemskega gradiva in (c) pojmovanja FE. Posameznega vidika ni mogoče obravnavati ločeno, pač pa se le-ti med seboj prepletajo in dobivajo v posameznih slovarjih različne deleže.

1.1 Namembnost

V nasprotju z dokaj različnimi teoretičnimi izhodišči v slovarskem opisu FE je namembnost v večini pregledanih slovarjev prekrivna. Kot osnovni namen je izpostavljen celovit popis nacionalne frazeologije, navadno s poudarkom na aktualni rabi, ki pa pri slovarjih, nastalih v 60. in 70. letih 20. stoletja, z današnjega zornega kota pomeni že vsaj 30-letni odmik od realnega jezikovnega stanja.[8] Nekateri slovarji se zato odločajo za prikaz dinamičnega pomenskega razvoja, npr. z upoštevanjem novih še ne docela ustaljenih FE oz. njihovih variant, sicer pa zlasti z upoštevanjem pomenskih sprememb, ki so se v določenem času oblikovale v zvezi z nekaterimi FE.

Večina obravnavanih slovarjev, zlasti enojezični razlagalni, izpostavlja tako strokovnega kot nestrokovnega uporabnika: prvi zahteva celovit opis FE, ki je v vseh temeljnih prvinah slovarske predstavitve skladen s stopnjo jezikoslovnega razvoja, drugi sistematičnost in preglednost, npr. z izrabo tipografskih možnosti za ločevanje frazemskih variant, vezljivostnih mest, za opozarjanje na tipične skladenjske vloge ter natančna, kratka in razumljiva navodila za branje in rabo slovarja. Zdi se, da slovarji, namenjeni najširšemu krogu uporabnikov,[9] informacije, vezane na frazeološki vidik, reducirajo na opis pomena in deloma na slovarsko obliko, medtem ko povečujejo delež ponazarjalnega gradiva: ta naj bi med drugim prikazal tipično besedilno realizacijo in sporočanjsko vlogo, zasedbo vezljivostnih mest tudi v smislu kategorizirane zapolnitve (določene s kategorijo spola; podspolov in nekaterimi drugimi lastnostmi, npr. številom).

1.2 Frazemsko gradivo

Gradivni skupni imenovalec slovarjev slovanskega okvira je v dejstvu, da ne izhajajo iz vnaprej in zgolj za namene frazeološkega slovarja izdelanih gradivnih baz, pač pa predstavlja pretežni del v slovar sprejetega frazemskega fonda gradivo, zbrano za splošne normativno informativne razlagalne slovarje knjižnega jezika. Z vidika današnjega vedenja o specifičnosti obdelave frazemskega gradiva za namene frazeološkega slo-

[7] Pojem *slovarske zasnove* je glede na frazeološki vidik v celovitem slovarskem opisu FE pravzaprav nadpomenski. Uvrstitev v frazeološki vidik pogojujem z dejstvom, da je le-ta v slovarskem opisu prevladujoč, da torej zasnova v prvi vrsti izhaja iz jezikovnosistemskih zakonitosti FE.

[8] Zanimivo je, da tudi nekateri sodobni frazeološki slovarji (npr. Jarancev 1997) ohranjajo temeljni korpus FE nespremenjen, pač pa je spremenjeno število in vrsta prvin slovarske predstavitve.

[9] Tipičen primer je poljski frazeološki slovar (Bąba in dr. 1995), kjer so namenoma opuščeni slovnični opis FE in pragmatična pojasnila. Toliko večja pozornost je zato namenjena izboru (in količini) ponazarjalnega gradiva, ki naj bi po besedah avtorjev zadostilo zahtevam frazeološkega védenja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

varja moramo v tem videti prej pomanjkljivost kot prednost. V posameznih slovarjih so bile predhodno izdelane gradivne baze za frazeološki slovar dopolnjene z izpisi iz izbranega izvirnega in prevodnega leposlovja, z zapisi govorjenega jezika in anketiranjem rojenih govorcev. Poudarjeno je upoštevanje frazeoloških jezikoslovnih razprav kot relevantnega gradivnega vira, vedno pa so upoštevane – z ustrezno kritično distanco – tudi predhodne zbirke frazemskega gradiva.

Elektronski besedilni korpusi, na podlagi katerih se oblikujejo t. i. podatkovne banke nacionalnih frazeologij,[10] postajajo pomemben vir frazemskega gradiva.[11] Na tovrstnem gradivu zasnovani slovarji vnašajo v frazeografijo nove postopke, zlasti v smislu korigiranja v predhodnih slovarjih okamenelih sestavinskih zgradb, hierarhizacije pomenov, variant, pretvorbenih možnosti itd. Povsem nove možnosti na tej podlagi dobiva slovarski opis FE pri ugotavljanju minimalnega besedilnega okolja, zlasti t. i. propozicijske realizacije[12] in pri ugotavljanju tipične sporočanjske vloge.

1.3 Pojmovanje v slovar sprejete FE

FE, ki jo posamezni slovar določi za potencialno slovarsko enoto, je s svojimi jezikovnosistemskimi lastnostmi izhodišče za določitev slovaropisnih načel, obenem pa sama slovaropisna načela vplivajo na izbor FE, ki jih bo mogoče predstaviti z enotno slovarsko zasnovo. Glede na stanje v obravnavanih slovarjih je mogoče reči, da se pri pojmovanju v slovar sprejete FE prepletata vidika, ki ju je mogoče notranje členiti. Prvi se nanaša na določitev definicijskih lastnosti FE, kjer so izpostavljeni (a) pomen; (b) skladenjska vloga in (c) izrazna podoba, zlasti v smislu eno- oz. večbesedne zgradbe, pri večbesednih FE lahko tudi v smislu predmetnopomenskosti+/– sestavin. Drugo vprašanje, ki ga zastavlja slovarski vidik, je določitev meril za izbor FE v slovar znotraj postavljenih definicijskih lastnosti. Slovarji najpogosteje zamejujejo izbor s funkcijskozvrstno pripadnostjo, pogosto tudi v smislu vezanosti na pisni in govorni oz. pretežno pisni prenosnik, pa tudi na stopnjo ekspresivnosti, aktualnosti, glede na možnost prepoznavnosti posamezne FE kot domače ali take, ki je v nacionalni jezikovni prostor prišla od drugod, je pa dovolj pogosta njena priložnostna raba; za sln. npr. *bilo pa prošlo; (biti) bog i batina; status quo* ipd.

Posamezni slovarji upoštevajo samo nekatere izmed omenjenih meril; gre za pojmovanje frazeologije v ožjem ali širšem smislu; v prvem primeru so to ustaljene, idiomatične, izrazno večbesedne strukture s sposobnostjo skladenjske včlenitve in ekspresivno vrednostjo, v drugem tudi neidiomatične ustaljene večbesedne strukture, kot so termi-

[10] Uporabnost korpusa pri določanju aktualne slovenske frazeologije je deloma prikazana pri Kržišnik (2001: 18–21). Med drugim je izražena domneva, da je zaradi narave korpusa – gre za elektronsko zbirko pisnih besedil – mogoče pričakovati manjšo pogostnost komunikacijskih (sporočanjskih) FE.

[11] Dobrovoľskij absolutno relevantnost korpusa pri določanju dejansko žive frazeologije relativizira z ugotovitvami, da v besedilih pogosto ponavljajoče strukture niso nujno tako prepoznane tudi pri rojenih govorcih (citirano po Kržišnik 2001: 11).

[12] Prim. sintaktično-semantični opisni model Meľčuk-Žolkovskega (1984), realiziran npr. v Lubensky (1995).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

ni, npr. *barvna slepota*, t. i. funkcionalne glagolske zveze,[13] npr. *vzeti v poštev, zavzeti stališče, priti do izraza,* izrazi z omejeno povezovalnostjo sestavin, npr. *sinje oči, daljava, galeb, morje, nebo, svila,* izrazi s konkretnim denotatom, npr. *babje pšeno*, ter pomensko in skladenjsko celovita besedila, zlasti pregovori in reki ter medmetne FE.

Dovolj samostojni, vendar v nekaterih vidikih prekrivni definiciji FE, prinašata Čermákov (1983: 10) in Schemannov slovar (1993: XII). Prvi izpostavlja besedno povezovalnost (kolokabilnost), ki jo določajo t. i. pomenske in oblikovne anomalije znotraj sintagmatskih in paradigmatskih razmerij (Čermák 1985: 175/176). Drugi definicijske lastnosti FE določa na treh ravneh: (a) semantični, kjer izpostavlja povezovalnost kot temeljno semantično merilo: specifični pomen nekega elementa se lahko realizira samo v (jezikovnem) kontekstu drugega oz. drugih elementov, (b) pragmatični, ki ugotavlja leksikalizirane zunajjezikovne okoliščine rabe FE (t. i. lexikalisierte Sprechakte), ter (c) situacijski, ki ločuje zunanjo situacijsko in notranjo dispozicijsko vezanost FE ter ugotavlja, katere situacije so bolj ali manj nujne za rabo konkretne FE ter kateri družbeni pokazatelji in norme prihajajo pri tem do izraza (t. i. Diskurseinheiten).[14] Omenjene ravni sestavljajo pomenski opis posamezne FE.

1.3.1 O pomenu FE je glede na stanje v obravnavanih slovarjih mogoče govoriti vsaj s treh vidikov; gre za:

(a) stopnjo udeleženosti pomena sestavin v celovitem pomenu FE, tj. za prepoznavnost pomenske motiviranosti;

(b) prisotnost oz. prevladujoči delež zunajjezikovnih okoliščin glede na predmetnostni denotat FE;

(c) strukturiranost pomenske razlage (frazeografski vidik), zlasti glede na ustrezno skladenjsko vlogo.

1.3.1.1 Pomenskih tipologij, ki temeljijo na t. i. *motiviranosti*[15] frazemskega pomena, je v frazeološki literaturi več, najpogosteje je upoštevana tipologija Vinogradova (1947) z dopolnitvami Šanskega (1963). Ne glede na to, ali obravnavani slovarji izrecno izpo-

[13] Izraz povzemam po Petermann (1988: 302), sicer besedne zveze tega tipa – omejena kolokabilnost in oslabljeni pomen, deloma konkretni denotat – v glavnem pokriva izraz *kolokacije*. Čermák (1985: 205) jih združuje pod pojmom *kvazifrazemi* oz. *kvaziidiomi*.

[14] Poimenovane tudi kot *kulturni idiomi* (Čermák 1985: 221–222).

[15] Razlogi proti ugotavljanju stopnje udeleženosti pomena sestavin FE v celovitem frazemskem pomenu izhajajo iz nasprotovanja primerjavam homonimnih prostih besednih zvez s frazemskimi, češ da stopnja motiviranosti FE za sinhrono proučevanje frazeologije ni relevantna. Čermák (1994: 609) govori o t. i. *kvazimotivaciji* in jo utemeljuje s spoznanjem, da je sporočanjski učinek FE pogosto okrepljen s sobesedilnimi dejavniki, njen pomen pa je iz vstopnih leksikalnih sestavin nepredvidljiv. Tako zahteva FE vedno naknadno dešifriranje pomena, potem ko je bil prvi poskus prepoznavanja dobesednega pomena neuspešen. Napetost med semantičnim vstopom in izstopom je dana z delovanjem sintagmatskih in paradigmatskih dejavnikov, semantično naravo sestavin FE ter vzajemnim razmerjem med njimi, zlasti z večpomenskostjo in družljivostjo. Po Čermáku tako pri posamezni FE ne moremo govoriti o motiviranosti v pravem pomenu besede, saj bi le-ta morala temeljiti na povratni analogiji, pač pa le o *kvazimotivaciji* ali sploh o njeni odsotnosti. Nasprotno ameriški avtorji, zlasti znotraj pretvorbene gramatike, postavljajo stopnjo pomenske motiviranosti FE v središče svojih raziskav in jo skušajo povezati z drugimi »nepravilnostmi« v pretvorbenem procesu.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

stavljajo stopnjo pomenske motiviranosti, je mogoče reči, da predstavljajo v vseh primerih jedrni del slovarskega fonda FE, ki ne izkazujejo razvidne pomenske povezave glede na pomen sestavin, ki jih tvorijo, ter FE, katerih pomenska prepoznavnost je glede na sestavine v zgradbi posredna (metaforična, metonimična).

1.3.1.2 Pomen FE je navadno določen kot kompleksna celota, ki je v primerjavi s pomenom prostih besednih zvez v marsičem poseben. Poleg pomenske motiviranosti[16] so izpostavljene posebnosti, ki se ustvarjajo v razmerju med celovitim pomenom FE in »smislom« (družljivostjo) sestavin v njegovi zradbi.[17] Iz zbira in deleža pomenskih lastnosti, ki tvorijo obe temeljni sestavini frazemskega pomena, tj. predmetnostni pomen oz. denotat slovarske vrednosti, in pragmatični pomen oz. denotat z besedilno, govornodejanjsko vrednostjo (Vidovič Muha 2000: 29), je razvidno, da je pragmatični pomen ne le karakterističen za veliko večino FE, pač pa po mnenju nekaterih frazeologov (Schemann 1993: XXXV; Čermák 1985: 192) za večino FE tudi prevladujoč. Čermák (1985: 192/193) izpostavlja znotraj pragmatičnega pomena zlasti ekspresivne, simbolične in vrednotenjske sestavine. Te izhajajo bodisi iz same oblike FE bodisi iz vstopnega pomena sestavin oziroma se realizirajo v tipični sporočanjski vlogi. Pri tem je za slovarsko predstavitev frazemskega pomena pomembno dejstvo, da v nasprotju s predmetnostnim (slovarskim) pomenom pragmatični pomenski sestavini ni mogoče prirediti jasne in enoznačne pomenske vrednosti. Specifična je zlasti vrednotenjska sestavina pomena, ki se najpogosteje kaže v stališču govorečega bodisi do naslovnika, vsebine besedila ali sotvarja sploh. Delež vrednotenjske sestavine je v slovarskem opisu celostnega frazemskega pomena najpogosteje zaobsežen z izrazi na lestvici pozitivno – negativno oz. s stilnimi kvalifikatorji, čeprav je v dejanski rabi spekter možnih vrednotenjskih razmerij, ki so določena vsakokrat sproti glede na sobesedilo in okoliščine rabe, lahko veliko več.

Schemann (1993: XII) pojem idiomatičnosti tako v smislu definicijske lastnosti FE kot temeljne sestavine frazemskega pomena veže na kontekstualne FE (kontextgebunden FE). Pomenski opis FE torej predvideva pojasnitev t. i. govornega konteksta, ki zajema pomensko okolje idiomatične zveze (vezljivostna mesta), situacijskega konteksta, ki opredeljuje okoliščine rabe FE, konteksta socialnega ozadja, ki izpostavlja aktualne miselne vzorce in klišeje, ter opis zgodovinskega konteksta, ki določa socialne okoliščine preteklih obdobij, če so relevantne za pripadnike jezikovne skupnosti tudi z današnjega vidika.

---

[16] Na tem mestu je treba povedati, da nekateri frazeologi pomenske motiviranosti ne priznavajo niti v primerih, kjer je ena od sestavin FE navzoča v svojem prvotnem pomenu, npr. *prebledeti od zavisti, gledati z viška na kaj* ipd. Čermák (1994: 691) nemotiviranost v teh primerih dokazuje z (a) frazeološko definicijsko neupravičenim razbijanjem organske celote frazema: če namreč dopustimo razbitje pomena zgornjega primera na 'zavist', se moramo vprašati, kakšen je pomenski delež sestavine *prebledeti* v celovitem pomenu frazema 'zavidati', in (b) z nezmožnostjo vzpostavljanja sistemskih analogij tipa: *prebledeti od nevoščljivosti, besa* itd. oz. *opazovati, kukati, oprezati* itd. *z viška na kaj*.

[17] V frazeologiji so namreč povsem dopustne tvorbe kot *zagristi se v delo; požreti besedo; sedeti na ušesih; slepa ulica* ipd.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

Delež pragmatičnih sestavin v pomenskem opisu FE je v pregledanih frazeoloških slovarjih slovanskega okvira z izjemo češkega zapostavljen, kar se kaže v zasnovnem neločevanju obeh denotatov (slovarskega in sporočanjskega) in posledično v nesistematičnosti vključevanja pragmatičnih sestavin v strukturo pomenske razlage. Najpogosteje je njihova prepoznavnost vezana na besedilne zglede. Vzrok je mogoče iskati v gradivnih bazah, ki, izdelane za potrebe splošnih razlagalnih slovarjev, niso zmogle ponuditi dovolj relevantnih podatkov.[18] V slovarjih, nastalih na podlagi obsežnejših elektronskih besedilnih zbirk ali s slovarsko zasnovo, ki poudarja učinkovitost jezikovne rabe, je stanje drugačno. Delež pragmatičnih sestavin je v pomenski opis vgrajen sistematično oz. je, kar je bolj običajno, vezan na samostojno geselsko rubriko, izrabljene pa so tudi tipografske možnosti za ločevanje sporočanjskega od »klasičnega« slovarskega pomena.[19]

1.3.1.3 Zgradba pomenske razlage[20] je v primeru FE z denotatom govornega dejanja stavčna, kar je v večini pregledanih slovarjev dosledno izpeljano. Do odstopanj prihaja v primerih, kjer slovarska oblika ne izkazuje tipične besedilne realizacije, kot se kaže v leksikalizaciji modifikacije pomenske podstave povedi, npr. velelnega naklona, npr. *Pojdi se solit! Glavo pokonci!* Neustrezna slovarska oblika, npr. z nedoločnikom glagolske sestavine *iti se solit, zahteva pomenskosestavinsko interpretacijo, ta pa mora ustrezati zgradbi in skladenjski vlogi frazema. Tako prihaja v teh primerih do neskladnosti zgradbe pomenske razlage s slovarsko obliko ali pa sama pomenskosestavinska razlaga z izkazano stavčnočlensko vlogo zavaja v smislu njene dejanske besedilne vrednosti.

Razlage predmetnopomenskih FE, zlasti samostalniških in glagolskih, načeloma ustrezajo zahtevam pomenskosestavinske razlage z ustrezno stavčnočlensko prepoznavnostjo. Kljub temu nekateri slovarji pri nepolnoidiomatičnih FE razlagajo samo »preneseni« del frazeološkega pomena, s čimer brišejo kategorialne slovarske pomenske sestavine.

1.3.2 Skladenjske lastnosti FE narekujejo izhodišča slovarske predstavitve na dveh ravneh

(a) skladenjske vloge FE

(b) skladenjske zgradbe FE

1.3.2.1 Skladenjska vloga FE je v obravnavanih slovarjih uporabljena predvsem kot merilo vključitve+/– stavčnočlenskih frazemov v slovar. Navadno je govor o možnosti

[18] Metode ugotavljanja leksikaliziranih zunajjezikovnih okoliščin, tj. vzorčnih sestavin jezikovnega sistema (Vidovič Muha 1999: 12), besedilnih enot, kamor je mogoče šteti velik del FE, so še precej neraziskane.

[19] Zgled za to je slovarska redakcija samostalniškega frazema *nežni spol* (pripravila E. Kržišnik) v Petermann (2001: 30), kjer je v pomenski rubriki geselskega sestavka predstavljen slovarski (pomenskosestavinski) denotat: 'ženske sploh, vse ženske', v samostojni rubriki pa t. i. pragmatični komentar: »Praviloma rabijo moški, večinoma v povezavi s posplošujočimi izjavami ali trditvami o ženskah; s šaljivim do rahlo podcenjevalnim podtonom.«

[20] V nasprotju s pomensko motiviranostjo in pragmatično sestavino pomena, ki sta sistemski lastnosti FE, je vprašanje zgradbe pomenske razlage naloga slovarja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

skladenjske včlenitve oz. o možnosti vstopanja FE v skladenjska razmerja z drugimi besedami znotraj stavčne zgradbe. Z vidika sodobnega aktivnega frazeološkega slovarja je mogoče reči, da so podatki o (tipični) skladenjski vlogi posamezne FE temeljna sestavina slovarskega opisa.[21] Slovarji se navadno osredotočajo na predstavitev tipičnih razmerij, v katera FE pri realizaciji v stavku vstopajo, in na posebnosti oz. omejitve, ki pri tem nastajajo. Pojem skladenjske vloge je, zlasti z vidika sodobnih frazeoloških slovarjev, razumljen tudi v smislu nadpovedne skladnje, tj. določanja besedilne samostojnosti oz. nesamostojnosti FE; določanja FE v vlogi povezovalnega sredstva, stavčnočlenskega oz. besedilnega modifikatorja ipd.

1.3.2.1.1 Pri določanju skladenjske vloge **glagolskih frazemov**, kot tudi pri drugih frazemskih vrstah, je upoštevano odvisnostno razmerje med besedno oz. frazemsko vrsto in njeno skladenjsko vlogo – stavčnim členom. Tako velja, da so kot glagolski pojmovani tisti frazemi, ki imajo (a) v sestavinski zgradbi glagol in (b) v stavku opravljajo vlogo povedka. Potrebno pa je poudariti, da vsaka idiomatična glagolska zveza nima nujno tudi povedkove vloge: funkcija izvorno glagolske zveze *hočeš nočeš* je besedilna (besednovrstno gre za členek): 'izraža podkrepitev nujnosti'. Pri prepoznavanju skladenjske vloge glagolskih frazemov je tudi nujno upoštevati, da je stavkotvorno razmerje, v katerega vstopajo, glede na vsa druga posebno v tem, da se v njem enakovredno uveljavljajo imenske (in njihova vplivnost – ujemanje) kot tudi glagolske kategorije (Vidovič Muha 1984: 145). Vsi glagolski frazemi so torej potencialni stavki – predvidevajo prisotnost levega delovalnika, strukturno pa je zaradi enotnosti slovarskega opisa in prepoznavnosti skladenjske vloge smiselno ločiti dve osnovni skupini potencialnih glagolskih frazemov. V zvezi s skladenjskimi lastnostmi prve, kamor sodijo frazemi z neosebnim oz. neprisojevalnim glagolom v sestavinski zgradbi, npr. *dežuje/lije kot iz škafa*, in frazemi, ki vsebujejo vezljivi glagol, npr. *delati iz muhe slona*, se zastavlja vprašanje eno- oz. večstavčnočlenske vloge (tj. ali zgolj povedek ali povedek + določilo/dopolnilo). V drugo skupino je mogoče šteti FE s smiselnim osebkom v sestavinski zgradbi (vedno v neimenovalniški poziciji, tip *za nohte gre komu*), FE z leksikalizirano stavčno sintagmo in smiselnim osebkom in FE s splošnim vršilcem dejanja v sestavinski zgradbi, npr. (*zdaj*) *gre zares*. Njihova skladenjska funkcija je v slovarjih opisana kot glagolska besedna zveza (Petermann 2001: 28, 34) ali pa je njihova vloga besedilna: nastopajo torej kot samostojne (stavčne) besedilne enote (Jarancev 1997: npr. 384, 462).

1.3.2.1.2 Definicijska skladenjska vloga samostalniške besede – osebek je karakteristična za večino **samostalniških frazemov** in praviloma napoveduje možnost drugih stavčnočlenskih rab. Vendar pa je skladenjska vloga samostalniških frazemov v primerjavi z nefrazeološkimi leksemi bolj omejena. Tako si nekateri slovarji v zvezi z njimi zastavljajo vprašanje možnosti (bolje blokiranosti) realizacije brez veznega glagola oz. v osebkovi poziciji, npr. za sln. (*biti*) *mož beseda*,[22] oz. samo v vlogi predmeta, npr. (Glag)

[21] Npr. Lubensky (1995); Jarancev (1997); Petermann (2001).
[22] Tak način opozarjanja na tipično povedkovodoločilno realizacijo je npr. v Čermák 1988.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

kaj za pod zob. Informacije so v teh primerih vezane na slovarsko obliko ali pa na samostojno rubriko geselskega sestavka (Lubensky 1995; Jarancev 1997, Petermann 2001).

1.3.2.1.3 Vprašanje skladenjske vloge **prislovnih frazemov** je v obravnavanih slovarjih v tesni povezavi s pojmovanjem FE, natančneje z določitvijo frazemske meje, kar se kaže zlasti v stopnji pomenske zlitosti z glagolom, v nekaterih primerih tudi s pridevnikom ali prislovom. Tako povezanost je, podobno tudi pri samostalniških in pridevniških frazemih, mogoče izkazati v slovarski obliki z izpostavitvijo zunajfrazemskega jedra, npr. za sln. (prehoditi, prepotovati, prekoračiti kaj) *podolgem in počez;* (begati, švigati, tekati) *sem in/ter tja*. Skrajnost v pojmovanju prislovnih frazemov – kot taki so namreč pojmovani tudi vsi glagolski frazemi z lastnostjo skupa, pri katerih glagolska sestavina ohranja slovarski pomen, npr. (govoriti) *v veter* –, je prikazana v ruskem slovarju (Molotkov: 1967). Čeprav nekatere FE brez teh sestavin ali z zamenjavo izgubijo frazemsko prepoznavnost, jih slovar ne vključuje v sestavinsko zgradbo, s čimer briše informacijo o skladenjski vlogi frazema. Slovarji, ki podatke o skladenjski vlogi navajajo v samostojni geselski rubriki, opozarjajo tudi na vrsto prislovnega določila, kar je pomembno v primeru večpomenskih prislovnih frazemov, npr. (Glag) *sem pa/ter tja* 1. 'naprej in nazaj; v različnih smereh po prostoru'– prislovno določilo kraja; 2. 'občasno; redkokdaj' – prislovno določilo časa.

1.3.2.1.4 Stavčnočlensko so **pridevniški frazemi** – analogno pridevniški besedi – pojmovani kot del stavčnega člena. Izhajajoč iz načinov slovarske predstavitve v obravnavanih slovarjih, se to kaže vsaj na dveh ravneh:

(a) v strukturiranosti pomenskosestavinske razlage s postavitvijo jedra na mesto uvrščevalne pomenske sestavine;

(b) v slovarski obliki z izkazanim zunajfrazemskim, navadno samostalniškim ali glagolskim (pomožniškim) jedrom, npr. (Sam/biti) *rdeč kot kuhan rak;* (človek) *modre krvi*.

Preverjanje skladenjskih vlog pridevniških frazemov na slovenskem gradivu je v povezavi z zunajfrazemskim jedrom in previdljivostjo skladenjskih vlog odprlo še nekatera vprašanja, ki jih je pri slovarskem opisu smiselno upoštevati. V nekaterih primerih namreč kategorialne slovarske pomenske sestavine, zlasti kategorija spola in obeh podspolov samostalniškega jedra vplivajo na ustrezno rabo in pomen frazema, npr. *suh kot poper* 1. (človeško–) 'zelo suh'; 2. (človeško+) 'brez denarja'; *sladek kot med* 1. (človeško–) 'zelo sladek'; 2. (človeško+) 'pretirano prijazen';[23] *v Evini obleki* (za ž. sp.) 'gola'; *v Adamovem kostumu* (za m. sp.) 'gol'. Podobno kot pri nekaterih samostalniških frazemih se zastavlja vprašanje vezanosti na povedkovo določilo, npr. (*biti*) *do grla sit koga/česa*. Vsaj v primeru leksikaliziranega zanikanega pomožnika, npr. *ne biti vreden počenega groša/prebite pare/piškavega oreha; ne biti ne prvi ne zadnji* ipd., moramo frazem imeti za glagolski oz. (drugotni) povedkovniški.

[23] Uvrstitev frazema v ponazarjalno gradivo v SSKJ govori za pomen 'zelo sladek'. Toporišič (1985: 37) pa ga navaja za veznim *biti* v pomenski skupini za izražanje duševno-telesnega stanja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

1.3.2.2 Skladenjska zgradba FE določa izhodišča slovarske predstavitve zlasti glede na stavčnost+/–. Glede na pregledane frazeološke slovarje in frazemsko gradivo v SSKJ je znotraj »stavčnih FE« mogoče izločiti naslednje tipe: (a) FE s strukturo skladenjsko in pomensko zaključenega stavka, t. i. pregovori in reki, strukturno pa segajo tudi na raven zloženega stavka; (b) FE z leksikalizirano predikacijsko sintagmo in predvidenim besedilno zapolnljivim vezljivostnim mestom v neosebkovem položaju. Na pomenski ravni gre navadno za vršilca dejanja ali nosilca lastnosti, npr. *voda teče v grlo komu*, ter (c) FE s strukturo skladenjsko zaključenega stavka, ki pa same na sebi ne tvorijo samostojnega besedila (Petermann 1988: op. 8), npr. *Stvar je jasna! Če hujšega ne bo, še umreti ne bo treba!* Ker svoj pomen lahko realizirajo samo v sobesedilu (jezikovnem ali zunajjezikovnem), je način slovarske predstavitve (delež pragmatičnih sestavin v pomenskem opisu in slovarska oblika) podoben kot pri FE s strukturo prostega stavka (tip b).

Skladenjska zgradba nestavčnih FE je z vidika slovarskega opisa pomembna za določitev potencialnih strukturnih tipov. Čeprav se na prvi pogled zdi, da strukturna tipologija FE sama na sebi ne more imeti pomembne vloge pri slovarskem opisu, se je pokazalo da je pomembna predvsem pri določanju frazemskih mej, torej neposredno pri oblikovanju slovarske oblike in pri sistematičnosti slovarskega opisa. Hkrati je bilo mogoče ugotoviti, da so FE z nekaterimi prekrivnimi strukturnimi lastnostmi, npr. glagolski frazemi s prostim izzaimenskim morfemom, tip *mahati jo*, pridevniški frazemi – kakovostni rodilniki, tip *nagle/hitre jeze* – prepoznavne tudi v nekaterih skupnih pomenskih lastnostih.

1.3.3 Izrazna podoba FE

Definicijske lastnosti, ki se nanašajo na izrazno podobo FE, le-te opredeljujejo kot enote, ki so bodisi sestavljene iz več kot ene besede, kar v frazeologijo vključuje tudi zveze s prostim izzaimenskim ali predložnim morfemom tipa *sračkati/svirati ga; metati se za kom* ipd., ali iz ene same besede, kar pa je v slovarjih redkeje. V prvem primeru so FE, če jih določamo z vidika izrazne definicije besede, z njo neprekrivni, v drugem pa je izrazna podoba FE v celoti prekrivna z besedno. Znotraj tega je glede izbire FE za sprejem v slovar v nekaterih primerih uporabljeno še merilo predmetnopomenskosti vsaj dveh sestavin FE.

1.4 Dopustne pretvorbe FE

Možnost prehajanja med stavčnočlenskimi vlogami je v zvezi s FE precej pogosta, česar se obravnavani slovarji zavedajo v različni meri.[24] Dejstvo, da FE, tako kot enobesedni leksemi, izkazujejo na eni strani stalnost skladenjskih funkcij, ki je pogoj za stalnost kategorialnih lastnosti (Vidovič Muha 2000: 30/31), hkrati pa tudi za dinamičnost besednih vrst (prvotnost, drugotnost), predstavlja pri slovarskem opisu FE samostojen

[24] Pravzaprav gre za to, ali slovar predvideva informacijo o tem na ravni geselskega sestavka, torej sistemsko, ali pa je besednovrstna dinamika razvidna posredno, navadno iz ponazarjalnega gradiva.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

problem, saj t. i. *funkcijske pretvorbe* vedno vplivajo tudi na izrazno podobo FE, npr. (*vladati* ipd.) *z železno roko – železna roka*; *skakati čez plot – skok čez plot; zaljubiti se na prvi pogled – ljubezen na prvi pogled.* Gre za to, da FE poleg variant in variantnih oblik kot alternativnih izraznih možnosti ene FE z enakim pomenom in skladenjsko vrednostjo lahko izkazujejo tudi drugačne ustaljene izrazne podobe, ki, kot rečeno, obstajajo vzporedno z variantami, ohranjajo osnovni pomen, imajo pa drugačno skladenjsko ali besedilno vlogo. Take pretvorbe prizadevajo strukturno organizacijo FE v različni meri: načeloma jih je mogoče ločiti na (a) členske (Kržišnik 1994: 93), tj. take, ki zajemajo spremembo dela FE in so vezane predvsem na oblikoslovne prilagoditve sestavin FE v besedilu, in (b) celovite, kamor sodi dinamičnost frazemskih vrst.

1.4.1 Členske pretvorbe FE

V pregledanih slovarjih je temeljit in sistematičen prikaz omejitev paradigme sestavin FE podan v Čermák (1983, 1988, 1994), shematično tudi v Lubensky (1995), pri Jarancevu (1997) deloma znotraj funkcijskoskladenjske rubrike, sicer slovarji teh informacij ne prikazujejo sistematično. Ker pa je »defektnost paradigme« (Ďurčo 1997: 46) pogosta (tipična) lastnost FE, je informacija nujna v primeru aktivnih zlasti dvo- in večjezičnih slovarjev. Obenem se pri leksikografskem zapisu zastavlja vprašanje evidentiranja paradigmatskih omejitev že na ravni slovarske oblike, npr. *prazne besede *prazna beseda*; *vsega hudiča/vraga *ves hudič/vrag*; *kdo ne bo več dolgo *ne biti več dolgo* itd., kjer sicer nevtralna oblika izraža napačno predstavo o paleti dejansko možnih pretvorb in oblik rabe posamezne FE. Posebej podvržene »leksikalizacijam« paradigmatskih omejitev so FE z denotatom GD oz. tiste, pri katerih je delež pragmatičnih sestavin v pomenskem opisu prevladujoč ali vsaj nujno potreben za ustrezno razumevanje in rabo. Zanje namreč velja, da se realizirajo samo v konkretni ali le v nekaj omejenih oblikah rabe oz. so oblikoslovne prilagoditve sestavin v besedilu vezane na glagolsko sestavino, ki dejanje ali lastnost pripisuje kateremu od udeležencev govornega dejanja ali pa ne njima, npr. *Pa če se na glavo postavi/š,* oz. je določena glede na število udeležencev, npr. *Pa če se na glavo postaviš/te/ta,* glede na spol, npr. *ne bi rekel/rekla* ipd.

Češki slovar (Čermák: 1983, 1988, 1994) opozarja na t. i. negativno slovnično vrednost bodisi FE kot celote ali (v povezavi z oznako °) njene sestavine. Kadar je oznaka ob pridevniški in samostalniški sestavini, napoveduje možnost oblikoslovnega prilagajanja glede na spol, sklon in število, za sln. npr. *dobra mačka – dobre mačke ...; dobre mačke – dobrih mačk ….*, posebej tudi na možnost stopnjevanja pridevniške sestavine[25] in možnost razširitve z dopolnili, npr. *biti povsem brez srca*. Pri glagolskih frazemih

[25] Na slovenskem gradivu je bilo ugotovljeno, da je možnost stopnjevanja pridevniške sestavine vezana na pridevniške sestavine samostalniških frazemov, in sicer na tiste, ki ohranjajo razvidno pomenskosestavinsko povezavo z izvornim kakovostnim pridevnikom, npr. *Obeta se nam bolj/zelo/precej itd. kislo vreme; Čaka nas bolj svetla/svetlejša prihodnost*. V pridevniških in glagolskih frazemih je oblika za stopnjo pridevnika leksikalizirana, npr. *mlad* (*mlajši) *po srcu*; *imeti dolge* (*daljše) *prste*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

je informacija vezana na samostojno geselsko rubriko in v povezavi s posameznim frazemom določa možnost določene naklonske realizacije, npr. vprašalnega ali velelnega naklona – za sln. *Imej dve levi roki!; nezmožnost realizacije v enem od glagolskih načinov, v kateri od oblik za čas itd. V zvezi s prislovnimi frazemi, ki v vsakokratni besedilni realizaciji ohranjajo oblikovno podobo nespremenjeno, se zastavlja vprašanje samostojnih slovarskih oblik (oz. samostojnih frazemov), v primerih, ko prihaja v povezavi s pomensko diferenciacijo, npr. glede na umeščenost v prostor (kje), usmerjenost (kam) in razmeščenost po prostoru (kod), glede na umeščenost na časovni premici (kdaj) in glede na količino časa (koliko časa) ipd., tudi do spremembe sklonske oblike sestavin frazema, npr. od kod *z vseh koncev in krajev*, kam *na vse konce in kraje*, kje *na vseh koncih in krajih.*

1.7.2 Celovite pretvorbe FE

Gre, kot rečeno, za pretvorbe, ki predstavljajo drug(otn)e ustaljene podobe posamezne FE, njihov pomen in skladenjska vrednost pa sta modificirana (Čermák 1994: 626). V češkem slovarju so možne, tj. besedilno dokumentirane, pretvorbe razvrščene v dve skupini. Znotraj medravninskih sta obravnavani poenobesedenje (univerbizacija), npr. *iti/igrati se slepe miši – slepomišiti,* in prehod v stavčno FE[26] (propozicionalizacija), npr. *dober glas – dober glas seže v deveto vas*. Kot znotrajravninske pretvorbe so obravnavani posamostaljenje (nominalizacija), poglagoljenje (verbalizacija), poprislovljenje (adverbializacija) in popridevljenje (adjektivizacija). Spodnja preglednica prikazuje nekatere pretvorbene možnosti, kot jih izkazuje frazemsko gradivo v SSKJ.

Informacije o celostnih pretvorbenih možnostih so pomembne tudi pri dvo- in večjezičnih frazeoloških slovarjih, kjer posamezni jeziki ne izkazujejo enakih pretvorbenih možnosti, prim. slovensko, slovaško in nemško: *biti bel kot kreda; byt' biely ako krieda; weiß wie die Kreide sein,* vendar samo slovensko in slovaško tudi: *kot kreda bel obraz; ako krieda biely muž,* ne pa tudi nemško **der wie die Kreide weiser Mann.*[27]

Možnosti posamostaljenja glagolskega frazema s tvorbo glagolnika na -nje, npr. *afne guncati – guncanje afen,* in popridevljenja z deležnikom, npr. *zardeti do ušes – do ušes zardel,* v frazeoloških slovarjih navadno niso posebej obravnavane oz. pretvorbe niso navedene kot samostojne iztočnice, kar je mogoče podkrepiti z dejstvom, da je táko – na ravni frazeologije lahko tudi nedopustno pretvorbo, ki povzroča razpad frazema oz. frazemskega pomena –, mogoče izrabiti kot prenovitev. Za ugotovitev prenovitvene vrednosti pretvorbe pa je potrebno ustrezno besedilo, ki prenovitev podpira (Kržišnik 1994: 96). V primerih, ko raba izkazuje tako pretvorbeno možnost kot tipičnejšo, npr. (*biti*) *do ušes zaljubljen : zaljubiti se do ušes*, je frazem v slovarju smiselno navesti v obeh oblikah.

[26] Natančneje gre za *popovedenje*, saj je znotraj tega mogoče obravnavati tudi prehode kot *boriti/bojevati se za življenje in smrt – gre za življenje in/ali smrt.*

[27] Slovaški in nemški zgled povzemam po Ďurčo (1997: 51).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

Preglednica 2

FSam	**FGlag**	**FPrisl**	**FPrid**	**FE_S**
dober glas	priti na dober glas			Dober glas seže v deveto vas.
dobro srce	imeti dobro srce		dobrega srca	
oni svet	poslati/spraviti k-a na oni svet			
zdrava pamet	biti pri zdravi pameti	po zdravi pameti		
masten zaslužek	mastno zaslužiti			
moralni maček	imeti moralnega mačka			
	biti od hudiča	od hudiča (Prid, Prisl)	(Sam) od hudiča	
železna roka	vladati z železno roko			
postrani zaslužek	postrani zaslužiti			
prva violina	igrati prvo violino			
sod smodnika	sedeti na sodu smodnika			
začarani krog	vrteti se v začaranem krogu			
	zaljubiti se do ušes		do ušes zaljubljen	
dati častno besedo				Častna beseda!
	imeti čiste račune			Čisti računi, dobri prijatelji.
amorjeva puščica				Amorjeva puščica zadene k-a
bistra glava			bistre glave	
zrela leta		v zrelih letih	zrelih let	
vsak drek		za vsak drek		
		za prazen nič		Mnogo hrupa za prazen nič.
		kratko in jedrnato	kratek in jedrnat	

Legenda:
FSam – samostalniški frazem, FGlag – glagolski frazem, FPrisl – prislovni frazem, FPrid – pridevniški frazem, FE_S – stavčna FE.

2 Frazeografski vidik v slovarskem opisu FE

2.1 Slovarska oblika FE

Teoretična izhodišča pojmovanja slovarske oblike FE so v obravnavanih slovarjih podprta s splošnimi leksikografskimi načeli, obenem pa izhajajo iz pojmovanja FE, specifičnega za slovar oz. iz lastnosti frazemske leksike znotraj jezikovnega sistema.

Slovarsko obliko določa dejstvo, da »so frazemi enote jezika (langue), zato jih je v slovarju, ki je seznam leksikalnih enot, neustrezno navajati v poljubni realizaciji v govo-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

ru (parole)« (Petermann 1988: 306). V primerjavi z enobesednimi leksemi so FE tako v srukturnem kot pomenskem smislu (zlasti glede na delež pragmatičnih sestavin) veliko bolj zapletene: zanje je značilna kompleksnejša zgradba ter skladenjske in pomenske omejitve, zaradi česar je njihova realizacija v govoru omejena. Glede na proste besedne zveze in enobesedne lekseme je tudi neprimerno bolj obremenjena z informacijami, ki jih uporabnik potrebuje za pravilno razumevanje in rabo. Prav zaradi tega je poleg slovnične nezaznamovanosti (ednina, sedanjik, moški spol; povedni naklon itd.) ustrezna stopnja abstraktnosti, ki mora omogočiti tvorbo vseh realizacijsko možnih frazeoloških oblik (Petermann 1981: 173), bistvena lastnost slovarske oblike FE. Ker je slovarska oblika FE skupaj z načinom razvrstitve tudi prvi stik z uporabnikom, pomeni ustrezna rešitev obeh nalog tudi odgovor na večkrat zastavljeno vprašanje, kako zadostiti stopnji jezikoslovnega védenja in hkrati upoštevati priročniško naravo slovarja.

2.1.1 Abstraktnost slovarske oblike FE

Ker mora torej zapis v slovarju predstavljati abstrakcijo v govoru realizirane enote, je bistvena naloga slovarske oblike pokazati meje FE: tvorijo jo samo tiste sestavine, brez katerih ne more izraziti svojega pomena. Vsi leksikalni in slovnični podatki, ki se lahko zamenjujejo in spreminjajo in ne vplivajo na frazeološki pomen, ne štejejo k slovarski obliki (Petermann 1988: 306). Čermák (1985: 184) določa meje FE znotraj njene ustaljene notranje strukture. Le-ta je pojmovana kot abstraktna zgradba in je dana z določeno kombinacijo določenega števila in vrste sestavin.[28] Razmerje med njimi je poleg zaporedja in besednovrstne pripadnosti izraženo z eksplicitnimi ali implicitnimi razmernostnimi sredstvi.[29] Na podlagi (a) konstituitivnih lastnosti FE, tj. zaporedja in vrste sestavin, minimalnega števila sestavin in razmerja med njimi, ki tvorijo izhodiščno, tj. invariantno obliko FE, in (b) strukturna organizacija sestavin – tudi v smislu predvidenih vezljivostnih mest –, je mogoče določiti tiste lastnosti FE, ki so bistvene za dodelitev *abstraktne oblike* FE v smislu omejitve njenih realizacijskih možnosti.

2.1.2 Temeljne zakonitosti slovarske oblike FE

Slovarska oblika FE z denotatom slovarske vrednosti mora (funkcijsko) ustrezati slovarski obliki enobesednih leksemov. Pri glagolskih frazemih je to nedoločnik in oblika časovno nezaznamovanega sedanjika ter vid glagolske sestavine tudi glede na izkazano variantnost (dovršni, nedovršni); pri samostalniških imenovalnik ednine, če frazem ne izkazuje leksikalizirane množinske ali katere od sklonskih oblik – zadnje zlasti v primeru zgolj predmetne stavčnočlenske realizacije, npr. (Glag) *kaj za pod zob*. Slovarska

[28] Pojmovanje je v celoti prekrivno z ruskimi izhodišči (Molotkov 1967: 10): slovarska oblika v t. i. ožjem obsegu zajema celoto sestavin (formalna zgradba), meje FE, strukturno organizacijo sestavin in frazemske variante. Do razhajanja prihaja v pojmovanju sestavnih elementov (sestavin) frazema.

[29] Eksplicitnost razmerja je pogojena s prisotnostjo predloga – v povezavi s sklonsko končnico – in veznika v sestavinski zgradbi FE. Kot implicitno je pojmovano pomensko razmerje med sestavinami FE.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

oblika prislovnih frazemov izkazuje njihovo ustaljeno podobo, ki je v večini primerov tudi edino možna. Pridevniški frazemi se glede na primarno vlogo razvijajočega stavčnega člena navajajo v nezaznamovani obliki za moški spol in v imenovalniku ednine. V zvezi z leksikalizacijo ene od stopnjevalnih oblik (osnovnik, primernik, presežnik) in v zvezi z jezikovnosistemsko določnostjo oz. nedoločnostjo pridevniške sestavine je odločilna ustaljenost.

2.1.3 Frazemske variante

Glede na dejstvo, da so frazemske variante alternativne pojavne možnosti FE, ki na frazemski pomen ne vplivajo, so v večini pregledanih frazeoloških slovarjev prikazane v slovarski obliki. Vsaka posamezna FE ima namreč lahko različne variante, od katerih so ene manj druge bolj ustaljene, lahko tudi lokalno, narečno, časovno ali še kako drugače omejene. Ugotavljanje pomenskih in drugih, zlasti pogostnostnih in stilnih oddtenkov ob sicer ohranjeni osnovni pomenski in funkcijski identiteti posamezne variante, navadno prestavlja delež informacij, vezanih na posamezno varianto, v samostojno rubriko geselskega sestavka.

Glede na ravnine, na katerih se variantnost pojavlja (Čermák 1985: 185/186), je mogoče izdelati sistem frazeoloških variant in variantnih oblik, ki ga potrjuje tudi slovensko frazemsko gradivo.

(a) oblikoslovne variante
(a1) številske: (Glag) *za majhen denar; za majhne denarje; dobiti koga v roko/roke*
(a2) sklonske: *ne dati nikomur do sebe/k sebi*
(a3) vidske: *dati/dajati za pijačo; posoditi/posojati na lepe oči; skočiti/skakati čez plot*
(b) besedne variante
(b1) glagolske sestavine
(b1.1) sopomenske: *garati/delati kot črna živina; vrteti/sukati jezik*
(b1.2) nesopomenske: *govoriti/najti isti/skupni jezik*
(b2) neglagolske sestavine
(b2.1) sopomenske: *narediti se neumnega/trapastega; masten dobiček/ zaslužek*
(b2.2) nesopomenske: *nositi glavo/kožo naprodaj; babja/prazna vera*
(c) besedotvorne: *zadnji dom; zadnje domovanje; dvorni norec/norček*
(č) skladenjske
(č1) stične
(č1.1) *boj na nož/na življenje in/ali smrt; držati /roke križem/ križemrok*
(č1.2) *mojster peresa; peresni mojster*
(č1.3) *nikdar in nikoli; nikoli in nikdar*
(č2) nestične (celovite pretvorbe): *zadnji adut; uporabiti/pokazati/povleči zadnji adut*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

(d) fakultativne
(d1) leksikaliziranih sestavin
(d1.1) dodajalne: *ne biti (čisto) pri pravi/sebi; biti v (svojem) elementu*
(d1.2) odvzemalne: *dobiti jih (po grbi/nosu); umiti si roke (kot Pilat)*
(d2) vezljivostnih mest: *biti si dober (s kom/do koga); niti trohice (česa)*

2.1.4 Vezljivostna mesta v slovarski obliki FE

Glagolski frazemi ter nekateri samostalniški in pridevniški frazemi so predstavljeni tudi glede na vezljivostne lastnosti frazema kot celote. Pri tem ločijo FE, ki jih sestavljajo nespremenljive (leksikalizirane) sestavine, npr. *imeti oči na pecljih; držati besedo; delati iz muhe slona; imeti nekaj za bregom* ipd., od FE, ki poleg leksikaliziranih predvidevajo tudi spremenljive sestavine, npr. *metati komu polena pod noge, nakopati si koga/kaj na glavo; iti/hoditi za koga/kaj po kostanj v žerjavico; hoditi komu v zelje/zelnik; kaj/to je na čigavem zelniku zraslo, pustiti koga na cedilu* ipd. V prvi skupini gre za FE, ki imajo zapolnjena vsa predvidena mesta v sestavinski zgradbi, v drugi skupini pa je zapolnitev mest opravljena v besedilu. Stopnja slovnične in/ali pomenske omejitve teh mest je različna, vezana bodisi zgolj na slovnične kategorije, npr. sklonsko realizacijo: *dobiti koga/kaj v pest/roke; držati s kom,* lahko pa poleg tega tudi na spol določila, npr. *nasaditi/natakniti roge komu; iti za koga,* zlasti pa na podspol živosti in človeškosti, npr. *biti kos komu* 'biti glede na telesne in duševne lastnosti enakovreden komu'; *biti kos čemu* 'biti telesno ali duševno dovolj močen za izvršitev česa'.

Predstavitev vezljivostnih mest (navadno samo pri glagolskih frazemih) je v slovarjih omejena na evidentiranje desnih vezljivostnih mest. Označevanje z nedoločnimi zaimki omogoča poleg slovničnih (sklon) tudi izražanje nekaterih kategorialnih slovarskih pomenskih sestavin. Redkeje so informacije vezane na pomenske razlage, ki udeležence znotraj kategoriziranih sestavin še natančneje opredeljujejo. Pri človeško+ npr. glede na status podrejen – nadrejen; starost in naravni spol, pri živo– glede na abstraktno ali konkretno predmetnost. Ena od izkazanih možnosti, npr. v češkem frazeološkem slovarju, je tudi navedba konkretnih besed, ki se pogosto pojavljajo na teh mestih, npr. (pesem, beseda) *seže/gre do srca komu.*

2.2 Razvrstitev FE v slovarju

Način razvrstitve FE je v prvi vrsti vezan na uporabnika, saj naj bi mu omogočil kar najhitrejšo pot do iskane FE oz. podatkov, ki jih slovar v zvezi z njimi ponuja. Obenem naj bi razvrstitveni način upošteval in sistemsko predstavil lastnosti FE, ki jih zahteva slovarska oblika, zlasti torej potencialno necelovitost paradigme, leksikalizacijo katere od slovničnih oblik, variantnost in vezljivostna mesta.

Razvrstitveni načini v obravnavanih frazeoloških slovarjih so v grobem sledeči:
(a) glede na besednovrstno zastopanost sestavin v zgradbi FE;
(b) glede na predmetnost, ki jo FE označujejo (tudi t. i. onomaziološki razvrstitveni način);
(c) po pomensko prepoznavni sestavini;

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

(č) po pomensko nosilni (preneseni) sestavini;
(d) po skladenjsko nosilni sestavini (t. i. skladenjski razvrstitveni način);
(e) po prvi sestavini oz. po absolutni abecedi (abecedni razvrstitveni način).

Razvrstitev, kot jo predvideva posamezni slovar, je pogosto kombinacija dveh ali več načinov, navadno podprta s sistemom kazalk, ki omogočajo najekonomičnejše rešitve. Merila, ki odločajo o izbiri razvrstitvenega načina, so predvsem:

– namembnost slovarja, zlasti potencialni uporabnik – vidik je nujno upoštevati pri razvrstitvi, ki od uporabnika zahteva prepoznavnost stopnje idiomatičnosti sestavin (načina c in č), in pri razvrstitvah, ki zahtevajo prepoznavnost besednovrstne pripadnosti sestavin oz. skladenjske nadrejenosti znotraj FE (načina a in d);
– jezikovnosistemske zakonitosti, zlasti zaporedje sestavin znotraj stavčnih fraz, besednoredne zakonitosti, konverznost frazemskih sestavin; lastnosti, vezane na spremembo izrazne podobe sestavin FE v zvezi z nekaterimi slovničnimi oblikami in slovarskimi pomenskimi sestavinami (npr. pri izrazno različnih vidskih variantah tipa *metati/vreči slabo luč na koga/kaj)* ipd.
– izbor FE v slovar glede na enotno slovarsko zasnovo, npr. omejitev izbora na FE z denotatom GD, na FE s stavčnočlensko vrednostjo, omejitev glede na stopnjo pomenske motivacije (polno- : nepolnoidiomatične FE).

2.3 Vloga ponazarjalnega gradiva v frazeološkem slovarju

Navedba zgledov, tj. konkretnih besedilnih realizacij posamezne FE, se v frazeoloških slovarjih, postavlja med nujne elemente celovitega slovarskega opisa. Utemeljuje jo spoznanje, da lahko FE svoj celostni pomen realizirajo samo znotraj (bolj ali manj pričakovanega, tipičnega) sobesedila. Tako naj bi dober zgled nazorno prikazal umestitev FE v govorni, situacijski, socialni in zgodovinski kontekst z razvidno poimenovalno, pragmatično ter stilistično vlogo (Schemann 1993: XV). Kot neustrezno se tako označuje navajanje zgledov kot zgolj neke vrste skladenjskih podaljškov FE v stavek. Pri tem se zdi samo po sebi umevno, da zahtevajo večpomenske FE in posamezni pomenski oddtenki ustrezno število zgledov. Vprašanje, ki se v frazeografski literaturi pogosto zastavlja, je, ali naj slovaropisec najde za vsak pomen in pomenski oddtenek tudi gradivno dokumentiran zgled ali je ustrezneje, če ga tvori sam. Frazeološka praksa običajno upošteva oba vidika. V prid prvemu govori dejstvo, da mora vsaka FE, če obstaja v jeziku, imeti tudi potrditev v besedilu, vendar pa zlasti praktična stališča zagovarjajo tudi t. i. redakcijsko tvorbo zgledov. Upoštevati je treba namreč dejstvo, da je mogoče gradivno dokumentirane zglede zaenkrat navajati zgolj iz pisnih tekstov. Tako ostajajo zunaj tega FE, vezane pretežno (ali samo) na govorni prenosnik. Najustreznejša se zdi torej rešitev, po kateri se v slovarju kombinirajo tako redakcijski zgledi, ki naj bi, kot rečeno, upoštevali dejanske realizacijske možnosti in vlogo FE, kot dobro izbrane, zlasti aktualne gradivno dokumentirane besedilne realizacije.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

Literatura

František Čermák, 1985: Frazeologie a idiomatika. *Česká lexikologie.* Praha: Academia. 166–236.

– – 1994: České frazémi a idiomy verbální. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. *Výrazy slovesné R–Ž.* 597–630.

Peter Ďurčo, 1997: Gramatické vlastnosti frazém z porovnávacieho hl'adiska. *Frazeologické štúdie II.* Ur. Peter Ďurčo. Bratislava: Esprima.

Elizabeta M. Jenko, 1994: Sich auf die Socken machen / vzeti pot pod noge. *Deutsch-slowenisches Wörterbuch der Redewendungen mit einer kontrastiven Studie.* Klagenfurt/Celovec: Drava.

Hans-Peder Kromann, 1987: Zur Typologie und Darbietung der Phraseologismen in Übersetzungswörterbüchern. *Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung*. Internationales Symposium (Oulu, 13.–15. juni 1986). Ur. Jarmo Krohonen. Oulu: Oulensis Universitas. 183–192.

Erika Kržišnik, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja).* Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– – 2001: Vsebina (slovenskega) frazeološkega slovarja za tujce – določitev in preizkus meril. *Skripta* 5. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–21.

I. A. Melčuk, A. V. Žolkovskij, 1984: Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka. Opyty semantiko-sintaksičeskogo opisanija russkoj leksiki. *Wiener Slawistischer Almanach* 14. Wien.

Jürgen Petermann, 1981: Zur Erstellung ein- und zweisprachiger phraseologischer Wörterbücher. Prinzipien der formalen Gestaltung und der Einordnung von Phrasemen. *Phraseologie un ihre Aufgaben*. Ur. Josip Matešić. Heidelberg. 172–193.

– – 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Nekaj osnovnih vprašanj o vlogi frazeologije v slovarju. *Obdobja 8.* Ljubljana: Filozofska fakuteta. 301–310.

– – 2001: Razmišljanje o konceptu minimalnih frazeoloških slovarjev za tujce. *Skripta* 5. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 23–34.

Jože Toporišič 1985: Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov. *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Zbornik predavanj. Ljubljana. 31–46.

Ada Vidovič Muha, 1984: Nova skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32/2. 142–155.

– – 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *Slavistična revija* 43/4. 459–468.

– – 1999: Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja (Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika). *XXXV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Zbornik predavanj. 7–26.

– – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Slovarji

Stanisław Bąba, 1995: *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego.* Warszawa: Wydawnictwo naukowe.

František Čermák idr., 1983, 1988, 1994: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha. *Přirovnání*; *Výrazy neslovesné*; *Výrazy slovesné A–P, R–Ž.*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

Katarzyna Głowińska, 2000: *Popularny słownik frazeologiczny.* Warszawa: WILGA.
Katarína Habovštiaková, Ema Krošláková, 1996: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeologii.* Bratislava: VEDA.
Rudoľf I. Jarancev, 1997: *Russkaja frazeologija.* Slovar'- spravočnik. Moskva: Russkij jazyk.
Sofia Lubensky, 1995: *Random House Russian-English Dictionary of Idioms.* New York.
Josip Matešič, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika.* Zagreb: Školska knjiga.
A. I. Molotkov idr., 1967: *Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka.* Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
Hans Schemann, 1993: *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontekst.* Stuttgart, Dresden: Ernst Klett Verlag.
Elena Smiešková, 1973: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Summary

The specificity of the design of the phraseological dictionary are in the connection between the starting points of the phraseological and phraseographical systems. Within the former it is possible to discuss (a) the comprehension of the phraseological unit (PU), (b) the semantic features, (c) the syntactic role, (d) the morphological adaptations of the elements of PU in the text and the transformational possibilities of PU as a whole; within the latter: (a) distribution of PU and (b) the role of the illustrative material. The lexicographic form combines both aspects: as a lexicographic unit it is defined by the lexicographic principles, while its appropriate recognition and use in the text derives from the principles of the phraseological system.

In dictionaries the definition properties of PU are defined by the semantic, syntactic, and phonetic/graphic aspects, in more recent phraseographic practice also from the standpoint of lexical collocability and textual recognition. Hence the presentation of the phrasemic meaning depends on the level of recognition of semantic derivation and the presence and/or predominant share of extra-linguistic circumstances. In contemporary active phraseological dictionaries the data on the syntactic role of individual PU are the essential ingredient of the lexicographic description. The description of the syntactic role of verbal phrasemes indicate the possibility of distinguishing two basic groups. With respect to the phrasemes of the first group, which are structurally defined by a non-predicational verb, e.g., *dežuje/lije kot iz škafa* 'raining cats and dogs' or the verb with valency, e.g., *delati iz muhe slona* 'make a mountain out of a molehill', the question arises whether they play the role of one or more sentence constituents (the predicate vs. the predicate + adverbial/complement). The syntactic role of PU from the second group, which includes the structures with the logical subject, e.g., *za nohte gre komu* 'to be up a creek' with lexicalized syntagm and logical subject, e.g., *sekira pade v med komu* 'to hit the jackpot' as well as the structures with the general agent, e.g., (*zdaj*) *gre zares* '(now) it is getting serious', is in dictionaries described as verbal phrase or as an independent (sentence) textual unit. While the typical syntactic function of the nominal phrasemes is the role of the subject, some dictionaries point out that in some cases these phrases cannot be used without the copulative verb or, rather, in the position of the subject in general, e.g., (*biti*) *mož beseda* 'to keep one's word', or can only be used in the position of the object, e.g., (verb) *kaj za pod zob* 'something to eat.' The question of the syntactic role of the adverbial phrasemes is in dictionaries closely related to determining the phraseme boundaries, which is evident from the degree of semantic unity with the verb. This connection can be indicated in the dictionary form by setting the extra-phrasemic head-word in parentheses, e.g., (begati, švigati, tekati) *sem in/ter tja* '(to run) back and forth'. The syntactic features of the adjectival phrasemes, particularly the role of the developing sentence constituent,

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2002_1_3.pdf | DOST. 29/01/26 10.02

is in lexicographic representation shown on two levels: (a) in the way the explanation of the semantic components is structured, i.e., by placing the head word in the position of the classifying semantic component; (b) in lexicographic form by indicating the extra-phrasemic headword, e.g. (Sam/biti) *rdeč kot kuhan rak* '(to be) as red as a lobster' (človek) *modre krvi* 'a blueblood.' Slovene phrasemic material opens the question of polisemy in cases when the categorial lexicographic semantic components (particularly of gender and its sub-categories) of the nominal head word affects the semantic recognition of the phraseme, e.g., *suh kot poper* 1. (human–) 'very dry'; 2. (human+) 'peniless, broke'.

Presentation of the tranformational possibilities of PU is in principle subordinate to the level to which the structural organization of PU is affected. Dictionaries concentrate on presentation of complete transformations, e.g., *dobro srce* 'good heart' – *imeti dobro srce* 'to have a good heart' – *(biti/Sam) dobrega srca* '(to be) good-hearted', less on the so-called component transformations, concerning morphological adaptations of the PU components in the text and are also evident from the illustrative material.

The specificity of the lexicographic form of PU as a distinctly phraseologic-phraseografic concept is shown in the consideration of the grammatical unmarkedness (the singular form, present tense, masculine; indicative mood) and the level of abstraction, which is supposed to allow the formation of all realizeable phraseme forms. More recent phraseological dictionaries in lexicographic form display lexicalization of the modification of the sentence semantic base, e.g., *Pojdi se solit!* (not **iti se solit*) *'go stuff it',* or lexicalization of one of the grammatical forms, e.g., *prazne besede* (množina) 'empty words'; *navzdol gre s kom/čim* 'he is going downhill' (3 sg. in verbal component). In connection with lexicographic form, the phraseographic practice also solves the problem of phrasemic variants and valency of PU as a whole. The level of the grammatic and/or semantic limitations of these positions varies; it can depend just on grammatical categories, e.g., case realization: *držati s kom* 'to be on somebody's side', gender: *nasaditi/natakniti roge komu* 'to cuckold someone', subcategories of gender (animacy, humanity): *biti kos komu* 'to be a mach for someone' *biti kos čemu* 'to have the wherewithal to do something.'

The choice of the method of categorization of PU in the dictionary, e.g., with respect to the parts of speech that are represented, denotation of reality, semantically recognizable or main (figurative) semantic component, main syntactic component, absolute alphabetical order, etc. depends on the purpose of the dictionary, particularly on its potential users, the principles of the linguistic system, and the selection of PU's with respect to the uniform lexicographic design.

The main function of the illustrative material in a phraseological dictionary is to show clearly the position of PU in communicative, situational, social, and historical contexts with clear nominative, pragmatic and stylistic functions. In this respect the formulation of the lexicographic examples that fulfill these requirements is acceptable.